

Bobur Abdurahimov

*Namangan davlat universiteti
"An'anaviy xonandalik va cholg'u
ijrochiligi" kafedrasi o'qituvchisi
E-mail: abdurahimovb65@gmail.com*

XALQ QO'SHIQLARIDA MILLIY QADRIYATLARNING BADIY-G'OYAVIY IFODASI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada xalq qo'shiqlari orqali inson hayotining asosiy jabhalarida o'zining inkor etolmaydigan madaniy, axloqiy, badiiy va estetik tafakkurini namoyon bo'lishi, yosh avlod tarbiyasida aks etishi va asrlar osha qiymatini yo'qotmasdan saqlanib kelayotganligi xususida atroflicha tahlil olib borilgan.*

Kalit so'zlar: *globallashuv, madaniyat, erksevar, badiiy, xalq og'zaki ijodi, dolzarb, variantlilik, og'zaki uzatish, kodlar, ijtimoiy-axloqiy.*

THE ARTISTIC AND IDEOLOGICAL EXPRESSION OF NATIONAL VALUES IN FOLK SONGS

Abstract. *This article provides a comprehensive analysis of how folk songs embody the inalienable cultural, moral, artistic, and aesthetic worldview of a people across the fundamental spheres of human life. It examines the ways in which these values are reflected in the upbringing of the younger generation and how they have been preserved over centuries without losing their significance. The study emphasizes the enduring relevance of folk songs as a vital component of national identity and spiritual heritage.*

Keywords: *globalization, culture, freedom-loving spirit, artistic expression, folklore, relevance, variability, oral transmission, codes, socio-moral values.*

Bugungi globallashuv jarayonlarida har qanday xalqning o'z tarixiy xotirasi, madaniy merosi va milliy qadriyatlariga e'tibor yanada ortib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan, o'zbek xalqining ko'p asrlik madaniy xazinasini bo'lgan og'zaki xalq ijodi, xususan, xalq qo'shiqlari – xalq ma'naviy dunyosining teran qatlamlarini, estetik

tafakkurini va qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi betakror badiiy manba sifatida muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Xalq qo'shiqlari orqali avlodlardan avlodga uzatilgan ruhiy meros, urf-odatlar, axloqiy-me'yorlar, ijtimoiy ong va ma'naviy tamoyillar milliy identiklikni shakllantirishda o'ziga xos vosita bo'lib xizmat qilgan.

Milliy qadriyatlar har bir xalqning ijtimoiy hayotida muhim o'rin egallaydi. Ular xalq ruhiyatining, tarixiy tajribasining, dunyoqarashining mahsuli bo'lib, jamiyat barqarorligi va shaxs tarbiyasida tayanch bo'lib xizmat qiladi. Xalq qo'shiqlari esa bu qadriyatlarni nafaqat ifodalaydi, balki ularga badiiy-g'oyaviy jilo berib, xalq ongiga chuqur singdiradi. Ular hayotiy haqiqatga asoslangan holda insoniyatning umumiy ma'naviy tajribasini milliy ruh bilan uyg'unlashtirib, o'zbek xalqining estetik ideallarini mujassamlashtiradi.

Xalq qo'shiqlari o'z ifoda vositalarining badiiy kuchi, g'oyaviy teranligi bilan ajralib turadi. Biz bugun global jamiyatda yashayapmiz. Tilimizga, madaniyatimizga, o'zligimizga bo'layotgan ma'naviy tahdid ko'lami ham globaldir [1, 9-b].

Ular orqali xalq g'ami, umidi, orzusi, iztirobi, kurashi, sabr-toqati, erksevarligi va fidoyiligi kabi ijtimoiy-axloqiy holatlar ifodalanadi. Xususan, xalq qo'shiqlarida vatanparvarlik, sadoqat, halollik, mehnatsevarlik, ayol siymosiga hurmat, mehr-oqibat va sabr kabi qadriyatlar yuksak badiiy vositalar bilan tasvirlanadi. Shu jihatdan ham xalq qo'shiqlari faqat san'at mahsuli emas, balki tarixiy, ijtimoiy, madaniy va axloqiy qadriyatlar ombori sifatida ham ilmiy tahlilga loyiqdir. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 20-yanvardagi O'RQ-668-son "Madaniy faoliyat va madaniyat tashkilotlari to'g'risida"gi qonuni ushbu ko'p yillik qadriyatlarni qonunan muhofaza qilishda asosiy kuch sifatida xizmat qiladi.

Bugungi kunda milliy madaniyatimizni asrash, yosh avlod ongida sog'lom ijtimoiy-ma'naviy tamoyillarni shakllantirish, g'oyaviy immunitetni mustahkamlash dolzarb masalaga aylangan. Ayniqsa, globallashtirish, axborot tahdidlari, ma'naviyatsizlik, ommaviy madaniyat bosimi kuchayib borayotgan bir paytda xalq og'zaki ijodidagi, jumladan, xalq qo'shiqlaridagi milliy qadriyatlar asosida

tarbiyaviy ishlar olib borishning ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o'rganish va ularni amaliyotga tatbiq etish zarurati ortmoqda. Shu sababli, xalq qo'shiqlari orqali milliy qadriyatlarning badiiy-g'oyaviy ifodasini ochib berish ilmiy va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega.

Xalq og'zaki ijodi – bu biror muallifga tegishli bo'lmagan, avloddan-avlodga o'tib kelgan, xalqning ijtimoiy-madaniy tajribasini, estetik qarashlarini, urf-odat va an'analarni mujassamlashtirgan badiiy ijod shaklidir. Bu turdagi ijodiy faoliyat xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va ruhiy-axloqiy mezonlarini ifodalovchi yirik madaniy qatlam hisoblanadi [1, 17-b]. Xalq og'zaki ijodi, xususan, xalq qo'shiqlari o'zining quyidagi badiiy-funksional xususiyatlari bilan ajralib turadi:

- ✓ kollektivlik – bu asarlar bir shaxs tomonidan emas, balki butun xalq ijodiyoti asosida yaratiladi;
- ✓ variantlilik – asarlar hududlar, lahjalar va zamonlarga ko'ra turli shaklda mavjud bo'lishi mumkin;
- ✓ og'zaki uzatish – yozma manbadan emas, balki eshitib va yodlab olish orqali saqlanib kelgan;
- ✓ simvolilik va obrazlilik – xalq og'zaki ijodi timsollar va ramzlar orqali fikr ifoda etadi;
- ✓ didaktik yo'naltirilganlik – odatda o'rgatuvchi, ibratli, tarbiyaviy xususiyatga ega bo'ladi.

O'zbek xalq qo'shiqlari, o'zbek xalqining tarixiy tafakkuri, mehnat faoliyati, dunyoqarashi va ijtimoiy g'oyalarini badiiy til orqali ifoda etish vositasi bo'lib xizmat qilgan. Xalq qo'shiqlari o'zining badiiy soddaligi va g'oyaviy teranligi bilan har doim xalq ongining ifoda shakli sifatida ustuvor bo'lib kelgan.

Milliy qadriyatlar – bu muayyan xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan, ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida aks etadigan, shaxs va jamiyat hayotini tartibga soluvchi axloqiy, estetik, mafkuraviy va madaniy tamoyillar tizimidir. Ular xalq hayotining turmush tarzi, urf-odatlari, diniy e'tiqodi, tarixiy xotirasi, ona tili va madaniyatida mujassam bo'ladi.

O'zbek xalqining qadriyatlari, asosan quyidagi guruhlariga bo'linadi:

1. Axloqiy qadriyatlar: halollik, sadoqat, sabr, kamtarlik, vijdon.
2. Oilaviy qadriyatlar: ota-onaga hurmat, mehr, o'zaro sadoqat, farzand tarbiyasi.
3. Ijtimoiy qadriyatlar: do'stlik, hamjihatlik, bag'rikenglik, odob.
4. Madaniy qadriyatlar: milliy urf-odatlar, san'at, adabiyot, xalq amaliy san'ati.
5. Vatanparvarlik qadriyatlari: Vatanga muhabbat, fidoyilik, jasorat, ozodlik.
6. Diniy qadriyatlar: imon, e'tiqod, diniy urf-odatlar.

Bu qadriyatlarning shakllanishi uzoq tarixiy jarayon bilan bog'liq. Ular zardushtiylik, islomiy qadriyatlar, turkiy dunyoqarash, Mahmud Qoshg'ariy, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy singari mutafakkirlar ta'sirida shakllangan. Shu bilan birga, qadriyatlar har doim xalqning og'zaki ijodi – dostonlar, maqollar, va ayniqsa, xalq qo'shiqlari orqali ongga singdirilib kelgan [1, 60-b].

Xalq qo'shiqlari qadriyatlarni faqat aks ettiribgina qolmay, ularni xalq ongiga estetik shaklda singdiradigan madaniy vositadir. Ular xalqning real hayotidan, tarixiy voqealardan, ijtimoiy jarayonlardan ozuqa olgan holda, zamon va makon o'zgarishlariga mos ravishda o'zgarib borgan. Shu sababli ularni tarixiy-madaniy kontekstda o'rganish lozim.

Qadriyat tushunchasi inson faoliyatining yo'naluvchanligini, ijtimoiy munosabatlar tizimidagi asosiy mezon va axloqiy-me'yoriy asoslarini ifodalaydi. Qadriyatlar nafaqat shaxsning, balki jamiyatning ma'naviy tuzilmasini ham belgilaydi. O'zbek xalq qo'shiqlari qadriyatlar tizimini ifodalovchi badiiy vosita sifatida mehnat, halollik, fidoyilik, vatanga muhabbat, ota-onaga hurmat, sadoqat, ayollar sha'ni kabi qadriyatlarni uzatadi.

Xalq qo'shiqlari orqali qadriyatlar avloddan-avlodga qanday o'tadi?

Xalq og'zaki ijodi, ayniqsa, qo'shiqlar orqali qadriyatlar quyidagi usullar bilan uzatiladi:

1. Ritmik struktura orqali esda saqlanadigan shaklda kodlanadi.

2. Obrazlar vositasida ma'naviy mazmun yuklanadi (masalan, "Ko'zlaring o'q" iborasi orqali muhabbat, xavf, hayajon ifodalanadi).

3. Qahramonlar modeli orqali axloqiy namunalar yaratiladi (masalan, "Oshiq G'arib", "Alpomish").

4. Madaniy matnlar orqali ularning kodlari qayta-qayta takrorlanadi.

Xalq qo'shiqlari, ayniqsa "alla", "do'ppi tikdim", "o'lan" turlarida tarbiyaviy model sifatida ishlaydi. Bular go'daklikdan boshlab ma'naviy immunitetni shakllantiradi. Til va estetik didni rivojlantiradi va ijtimoiy munosabat me'yorlarini uzatadi [1, 44-b]. Masalan, "Alla"larda ona muhabbati va mehribonlik qadriyatlari bo'y-basti bilan namoyon bo'ladi:

Alla-alla, bolam yot,

O'zing ulg'ay, yurtga bot...

Bu obrazlar orqali bola ongiga mehnatsevarlik, yaxshilik qilish, onani sevish kabi qadriyatlar singdiriladi.

O'zbek xalq qo'shiqlarida aks etgan qadriyatlar – bu etnik identiklikning ifodasidir. Xalq qo'shiqlari orqali madaniy kodlar (kuy, ritm, matn, voqealar), mahalliy-axloqiy model (masalan, oila, ayol erkak rollari), tarixiy voqealar xotirasi (masalan, "Jangnoma" yo'nalishidagi qo'shiqlar) saqlanadi.

Xalq qo'shiqlari ushbu vorisiylik tizimining og'zaki shakli, badiiy ifodasi, emotsional kuchi orqali ishlaydi.

Qadriyatlarni uzatishda mediatsiya mexanizmlari kundan-kunga takomillashib, qadriyatlarni uzatish tizimida faol ishtirok etmoqda.

Bugungi kunda qadriyatlar uzatish jarayoni endilikda mediatsiyalashgan (vositachilik asosidagi) shaklga ega bo'lib bormoqda. Bu jarayonlar OAV, madaniy marosimlar (to'y, aza, bayram), maktabgacha ta'lim va maktab darslari orqali amalga oshmoqda.

Xalq qo'shiqlari milliy qadriyatlarni saqlashda quyidagi asosiy ijtimoiy-madaniy funksiyalarni bajaradi:

1. Axloqiy-tarbiyaviy funksiya: halollik, fidoyilik, sadoqat, sabr-toqat singari qadriyatlarni ulug'laydi.
2. Tarixiy xotira funksiyasi: tarixiy voqealar va shaxslar xotirasini saqlaydi (masalan, "Tohir va Zuhra", "G'oz" qo'shiqlari).
3. Ma'naviy identifikatsiya funksiyasi: xalq kimligini, o'zligini anglash vositasi sifatida xizmat qiladi.
4. Emotsional-psixologik funksiya: xalqning dardini, orzusini, sevinchini ifodalaydi.
5. Estetik tarbiya funksiyasi: go'zallikni anglash, badiiy didni shakllantirishga yordam beradi.

Masalan, xalq qo'shiqlaridagi quyidagi satrlar halollik va sabr-toqat g'oyalarini aks ettiradi:

"Halol bo'lgan to'ydan baraka ketmas,
Sabrli dildan qayg'u o'tmas..."

Bu misralar xalq orasidagi eng muhim axloqiy qadriyatlarni ko'rsatadi. Bundan tashqari, oilaviy qadriyatlar haqida kuylangan qo'shiqlarda ayol siymosining pokligi, ona hurmati, mehr-oqibat g'oyalari ustuvor o'rin tutadi:

"Ona dardi yurakda,
Ko'z yosh bo'lib oqadi..."

Shuningdek, xalq qo'shiqlari orqali tarbiyaviy qadriyatlar yosh avlodga yetkaziladi, bu esa madaniy vorisiylikni ta'minlaydi.

Xalq qo'shiqlari milliy qadriyatlar ichida eng yuksak o'rin egallagan vatanparvarlik va ozodlik g'oyalarini teran estetik shaklda ifoda etadi. Tarixiy bosqinchilik davrlarida xalq ozodlik uchun kurashgan, bu kurash ruhiy-madaniy merosda, ayniqsa, xalq qo'shiqlarida o'z aksini topgan. Qo'shiqlarda vatanni sevish, unga sodiqlik, jasorat, fidoyilik va g'urur bilan bog'liq obrazlar orqali milliy ruh ifoda etilgan.

Masalan, "G'oz" nomli xalq qo'shig'ida yurt himoyasiga chiqqan jasur yigitlar qahramon sifatida tasvirlanadi. Unda quyidagi satrlar mavjud:

“G‘ozi yigit bo‘lding endi,
Dushman yo‘liga to‘p solding endi...”

Bu kabi misralar xalq ongida erkinlik va jasoratni qadrlash hissini mustahkamlaydi. Tarixiy voqealarga asoslangan ayrim qo‘shiqlarda mustamlaka davrida xalqning qarshilik kayfiyati, ozodlik istagi ochiq va ramziy shakllarda ifodalanadi.

Xalq qo‘shiqlarida mehr-oqibat, sadoqat, oila muqaddasligi kabi qadriyatlar o‘ziga xos lirizm bilan kuylanadi. Ayol va erkak o‘rtasidagi pok muhabbat, ota-onaga bo‘lgan hurmat, farzandlar baxti yo‘lidagi fidoyilik xalqimiz uchun doimiy axloqiy mezon bo‘lib kelgan. Qo‘shiqlarda bu qadriyatlar kuchli obrazlar, sadolar va metaforalar orqali ifoda etiladi.

Masalan, turmush og‘irliklarini yengayotgan ayol obrazini tasvirlovchi qo‘shiqlarda mehr, sabr, sadoqat kabi qadriyatlar o‘z ifodasini topadi:

“Yig‘lamayin, kelin qiz, sabrli bo‘l,
Sabr etgan doimo davlatli bo‘l...”

Shuningdek, er-xotin o‘rtasidagi sadoqat quyidagi misralarda yorqin tasvirlanadi:

“Yorim ketdi, ko‘zim nam,
Yuragimda o‘rtanib kuyaman...”

Bu kabi lirika janridagi qo‘shiqlar xalq axloqiy qarashlarining madaniy timsoli sifatida xizmat qiladi.

Mehnatsevarlik, halollik, sabr-toqat o‘zbek xalqining tarixiy mentalitetida chuqur ildiz otgan qadriyatlar sirasiga kiradi. Aynan xalq qo‘shiqlari ana shu qadriyatlarni ulug‘lovchi badiiy makon bo‘lib xizmat qiladi. Dehqon, hunarmand, chorvador obrazlari orqali mehnatning shon-shuhrati ulug‘lanadi, halollik esa oliy axloqiy mezon sifatida ko‘rsatiladi.

Quyidagi satrlar bu g‘oyalarni aniq ifodalaydi:

“Yer haydovchi qo‘lim loy,
Halol yebman halol toy...”

Shuningdek, og'ir sharoitda mehnat qilgan odamlar haqida kuylangan qo'shiqlar hayotga ijobiy munosabatni, sabr bilan har narsaga erishish mumkinligini targ'ib qiladi:

“Qo'limda quloq, yuragimda umid,
Yerga suyanib yashar halol xalq”.

Bu obrazlar xalq ongida mehnatni muqaddaslashtirish orqali ma'naviy barkamollikni shakllantirgan.

O'zbek xalq qo'shiqlarida diniy axloq va tasavvufiy g'oyalar ham chuqur ifoda etilgan. Bu qo'shiqlarda Allohga ishonch, taqvo, sabr, tavoze, qanoat va oxirat haqidagi tasavvurlar ramziy uslubda ifoda etiladi. Ayniqsa, Yassaviylik ta'siridagi qo'shiqlarda tasavvufiy ohanglar, “sabrli bo'l”, “halol bo'l”, “kamtar bo'l” kabi g'oyalar ustuvor bo'ladi.

Ko'plab xalq qo'shiqlari quyidagi diniy-ma'naviy qadriyatlarni ifoda etadi:

- ✓ Allohga ishonch: “Yaratganga suyanaman, chidayman dardlarga...”
- ✓ qanoat: “Bo'lsa ikki nonim, birini bersam – baraka bo'ladi...”
- ✓ tavakkal: “Taqdirga roziman, har ishda hikmat bor...”

Bu kabi diniy ruhiy g'oyalar xalq ongida sabr, qanoat, vijdonlilik va rahm-shafqat tuyg'ularini mustahkamlaydi.

O'zbek xalq qo'shiqlarida ayol siymosi – onalik, mehribonlik, sabr, fidoyilik, go'zallik va iymon ramzi sifatida kuylanadi. Ayniqsa, ona haqida aytilgan qo'shiqlar xalqimizda ayolga bo'lgan chuqur hurmat va ehtiromni ifodalaydi.

Masalan:

“Ona yuragida shifodir dardga,
Ko'z yoshing daryo, joning gardga...”

Bu misralarda ona timsoli hayotiy kuch, mehr, bag'rikenglik timsoli sifatida badiiy tasvirlanadi. Ayol obrazining yuksak darajadagi estetik talqini orqali xalqimizning genderga oid qadriyatlari, onalik hurmati, ayolga bo'lgan mehr-muhabbati ifodalanadi.

Shuningdek, “Kelin qo‘shiqlari”, “To‘y qo‘shiqlari”, “Ayrim xotin-qizlar aytgan lirik qo‘shiqlar” orqali ham ayollar o‘z ichki kechinmalari, ma’naviy ahvoli, oilaviy qadriyatlar haqidagi fikrlarini kuylaganlar. Bu jihat xalq qo‘shiqlarining faqat erkaklar emas, balki ayollar madaniy tajribasini ham o‘zida jamlaganini ko‘rsatadi.

Xalq qo‘shiqlari – bu o‘zbek xalqining ko‘p asrlik madaniy xotirasi, ijtimoiy tajribasi va estetik tafakkurining ifodasidir. Ular milliy identiklikni, ya’ni shaxsning o‘z millatiga mansubligini anglash va his qilish hissini shakllantirishda kuchli vosita hisoblanadi. Bugungi globallashuv va ommaviy madaniyat sharoitida aynan xalq qo‘shiqlari orqali tarixiy-madaniy merosni asrab qolish, milliy g‘urur va o‘zlikni anglash tuyg‘ularini mustahkamlash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, xalq qo‘shiqlari axloqiy, estetik, diniy, sotsial, psixologik va pedagogik qadriyatlar tizimini mujassam etgan badiiy-falsafiy manbadir. Qo‘shiqlarda ifodalangan qadriyatlar xalqning tarixiy xotirasi va madaniy identikligini mustahkamlashda muhim vositadir;

Xalq qo‘shiqlari xalqning jamoaviy tafakkuri mahsuli sifatida o‘zbek millatining ruhiy genofondini saqlab kelmoqda. Qo‘shiqlarda vatanparvarlik, sadoqat, sabr, halollik, onalik, muhabbat, bag‘rikenglik singari qadriyatlar xalq tomonidan e‘zozlanib, estetik shaklda ifoda topadi. Raqamli madaniyat sharoitida bu qadriyatlar zamonaviy usullar orqali keng ommaga, ayniqsa yosh avlodga yetkazilishi zarur. Demak, xalq qo‘shiqlari – bu nafaqat folklor yodgorligi, balki mustaqil O‘zbekiston sharoitida milliy o‘zlikni anglash, yoshlarni sog‘lom ma’naviyatda tarbiyalash, madaniy vorislikni ta’minlash va jamiyatda barqaror ma’naviy muhit yaratishda beqiyos ma’naviy resursdir. Shunday qilib, xalq qo‘shiqlari o‘zbek xalqining ijtimoiy-madaniy rivojida nafaqat tarixiy, balki dolzarb ahamiyatga ega bo‘lgan badiiy-ma’naviy hodisa sifatida har tomonlama ilmiy yondashuv va amaliy e’tiborni talab qiladi. Ulardagi qadriyatlar bugun ham o‘z kuchini yo‘qotmagan, aksincha, globallashuvga qarshi milliy ma’naviy immunitet shakllantirishda katta imkoniyatlar yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Mirzayev T., Turdimov Sh., Jo'rayev M., Eshonqulov J., Tilavov A. *O'zbek folklori [Matn]: darslik.* – Toshkent: Malik print co, 2022. – 240 b.
2. Zarifov H. *O'zbek folklori va adabiyoti.* – Toshkent: Fan, 2023. – 230 b.
3. Abdurahimov B. *Xalq musiqasi merosidagi mumtoz asarlarning ashula va raqs ansambllari repertuari uchun ahamiyati*//*Research Focus.* – 2025. – №4. Scceial Issue 3. – B. 296–299.
4. Bakijonovich I. *Ceremonial Folklore and Its Aesthetic Educational Significance*//*Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture.* – 2024. – №5(6). – P. 226-230.
5. Inatullayev B. *Madaniy-ma'rifiy faoliyatda tarbiyaviy jarayonni tashkil etishning nazariy-uslubiy asoslari*//*Inter education global study.* – 2024. – № (9). – B. 103–113.